

A hittan-vita: mérleg és helyesbítés

Hittan-oktatás címen jelent meg Nagy Péter Tibor (NPT) írása az *Educatio* 1994. évi első, az utóbbi négy évet mérlegre tevő számában (89–105. oldal). A társadalmilag-politikailag elkötelezett cikk – feltehetően – olvasóiban is szenvedélyeket ébreszt. Az írás kellően részletes ahhoz, hogy ugyancsak részletezett bírálatot kapjon. Ennek az igénynek itt mégsem lehet megfelelni: a megfelelő ideológia-elemzés alighanem nagyobb vállalkozás lenne, mint maga az eredeti tanulmány. Ami a cikkben leginkább hiányolható, az a mindenkor „másik oldal” megértésére törekvés. Ezt a hiányt ellenben csak tudásszociológiai eszközökkel s tartalomelemzéssel lehetne dokumentálni. Most elég legyen annak a megjegyzése, hogy a cikk talán teljes egyetértésre talál az 1989 előtti kort nem ismerőkben, sőt talán azokban is, akik az akkori egyházpolitikát csinálták. Azok azonban, akik akkor gyermekeik hittanra beíratása miatt, vagy „illegális” hittan tartása miatt a legkülönbözőbb zaklatásnak voltak kitéve – ez az állásvesztéstől 10–15 évnél tovább terjedhetett –, a cikket csak saját sorsuk, a magyar társadalom egy el nem hanyagolható nagyságú része, valamint a történelem megcsúfolásának minősíthetik. A történelmi szempont hiányát mai politikai, világnézeti kérdések bemutatásakor semmi sem menti.

Két vonatkozásban nem elégedhetünk meg az olvasás közben kialakult rossz érzés említésével. Egyrészt a szerző igyekszik a kérdést nemzetközi összehasonlításban tárgyalni. Itt néhány kiegészítés tűnik fontosnak. Másrészt az a szerző forráskezelése is megjegyzésekre ösztönöz.

Nemzetközi áttekintés

Nagy Péter Tibor fontosnak tartja „a nemzetközi analógiák kutatását”. Igaza van. Egyaránt ezt követeli a szakmai igényesség és az a politikai helyzet, amelyben Magyarország különféle gazdasági-politikai társulásokhoz csatlakozni próbál. A tanulmány ellenben kurtán-furcsán elbánik az analógiákkal. Két esetet említ: az egyházaknak speciális jogokat biztosító, az állampolgár számára hitoktatást – és az abból való kimaradás szabadságát – garantáló „német modellt”, valamint az amerikai és francia hagyományt, ahol – szerinte – „a hittant az állami iskolákból kirekesztik”. E megállapítások pontosítást követelnek.¹

Az összehasonlítás nem hallgathatja el, hogy a hittan a világ országainak 95 százalékában rendes iskolai tárgy. (Igaz, más lenne az arány, ha nem országokat, hanem a

tanulók tömegeit vizsgálnánk, hiszen az irdatlan méretű Kínában nincs vallásoktatás.) Európa tekintélyes részén – így Nagy-Britanniában, Skandináviában, Görögországban, Svájc egyes kantonjaiban stb. – ma is államegyház van. A vallásoktatást az államegyház felügyeli, bár erős a törekvés a felekezeti jelleg csökkentésére és az általános vallástudomány és vallástörténet irányába történő változtatásra. Európa másik felében – ide tartozik Németország, Ausztria, a Benelux államok, Spanyolország, Svájc egy része stb. – az állam és az egyház elválasztása az alkotmány része. Éppen ezért az állam nem érzi magát feljogosítva arra, hogy beleszóljon az állampolgárok igényeinek és vallási szervezeteinek (az egyházaknak) megfelelő hitoktatásba. A hittan itt is a tanterv része, osztályozással, bizonyítványba jegyzéssel. A hittanárak „jogosítványát” pedagógiai vonatkozásban az állam, az egyetem, vallási téren az egyház adja. A hittanárak a tantestület tagjai. Szakjuk bármely egyéb szakkal kombinálható. Fizetésüket, mint minden más pedagógusét, az állam biztosítja (noha esetenként az egyház közvetítésével fizeti ki, például óradók esetében, vagy kisebbségi egyházak iskolán kívüli hittanórái esetében). Mindkét említett típus országában egyházi (magán) iskolák is vannak, főként középfokon, vagy szak-, vagy speciális képzésre. Arányuk többnyire csak néhány százalék.

Az általános európai gyakorlat szerint (és nem csupán Ravasz püspök szerint 1946-ban, mint NPT sejteti) a hitoktatáson való részvétel a magától értetődő, noha ki lehet iratkozni. Európában nem kell hittanra beiratkozni, mint ahogy számtanra, énekre, vagy tornára sem kell. Felmentést azonban lehet kérni sokféle okból. A kiiratkozás lehetőségét a 14 évnél idősebb tanulók 2–5 százaléka veszi igénybe.

Speciális helyzetben van Franciaország és az USA. Mindkettőben igen magas az egyházi oktatási intézmények aránya. Franciaországban a tanulók egyharmada ilyenben tanul s ezek korántsem elit-iskolák. Az egyházi tanúgyön túl az állami oktatási rendszer „semleges”, „laikus”. Ezek a kifejezések ellenben Franciaországban mást jelentenek, mint amit a magyar olvasó (vagy szerző) általában feltételez.²

A „semlegesség” Franciaországban a hitoktatás és a hittanon-nem-részvétel egyaránt lehetővé tételét jelenti. Ennek két alapvető eleme van. Az első a hittan (és egyéb fakultatív elfoglaltságok) számára fenntartott hétköznapi nap. A másik az „iskola-lelkészség”. A szülőknek jogában áll, hogy az iskolához és az iskolai oktatáshoz kapcsolódva lelkészi, hittanári intézmény (aumonerie) felállítását kezdeményez-

zék. A lelkészséget természetesen az egyház állítja fel, ám az iskolához rendeltség miatt az állami oktatásügy hagyja jóvá. Az említett jog akkor is fennáll – rendelkezik explicit módon a megfelelő törvény –, ha csak kis létszámú csoport igényéről van szó. A lelkészi-hittanári intézmény felállítása – szülői intézmény esetén – megtámadhatatlan jog minden leányközépiskolában és -otthonban (egy máig is érvényes 1880. évi törvény értelmében), illetve általában minden, kollégiummal is rendelkező tanintézményben (egy 1960. évi törvény előírásai szerint). Minden más tanintézményben ilyen vallásoktatási intézmény létesítése csak lehetőség. Mindkét esetben az iskolaigazgató feladata annak eldöntése, hogy a hitoktatás az iskola termeiben történjen-e (például amennyiben a diákok különböző településekről jönnek; a tanulók fiatal kora miatt nem várható el a távolabbi egyházi épületbe menetel; ha nincs egyházi épület stb.), vagy templomban, vagy egyházi épületben szervezzék-e meg. Az iskolában megtartott hitoktatás esetén tilos minden „tértítés”, vagy „vallási propaganda”, ami a hittanra be nem íratottakat esetleg befolyásolni próbálná. Megfordítva viszont az iskolaigazgató kötelessége a hittanra beíratottak tájékoztatása a hittanórák időpontjáról, helyéről, beosztásáról. Tehát francia értelmezés szerint ez az a forma, ami egyszerre biztosítja az állam semlegességét, a tanúgynek felekezettől való függetlenségét és a polgárok vallásszabadságát – aminek az iskolai hitoktatásra való jog is része.

Az állam és az egyház elválasztását szabályozó 1905. évi, ma is érvényes francia törvény 2. paragrafusát külön is érdemes felidézni. „A Köztársaság semmilyen vallást (külön) nem ismer el és anyagilag nem támogat. Ennek megfelelően ... a vallásykorlattal kapcsolatos állami, megyei (département) és önkormányzati (commune) költségvetési támogatás megszűnik. Ugyanakkor azonban, annak érdekében, hogy olyan közintézményekben, mint a középiskolák, a kollégiumok, az iskolák, a kórházak, a menhelyek és a börtönök, a szabad vallásykorláts biztosítva legyen, az előbbi költségvetésekből kell fedezni a lelkészi szolgálat költségeit.” A „laicitás” és a „vallásszabadság” francia értelmezése mint összetartozó elvrendszer fontos. (Ezen az sem változtat, hogy az iskolai lelkészségek és a hitoktatók költségeit ma nem az állam, hanem a szülők állják.)

Végül, a teljesség kedvéért, még egy részletet kell említeni. A „francia modell” Franciaország nagyobb részén, de nem egészen érvényes. A modell életbelépésekor (1905) Németország részét képező Elzász-Lotharingiában, valamint Franciaország tengerentúli területein az Európa többi részén szokásos, órarendbe foglalt, a tantestület egy tagja által oktatott hittan van, ahova mindenki jár, aki nem iratkozik ki.

Az amerikai példára hivatkozás inkább politikai fogás, mint társadalompolitikai érv, mindenekelőtt az európai és

az amerikai társadalomfejlődés és társadalomszervezet alapvető különbözősége miatt. Megemlítendő azonban három további szempont. Köztudottan az amerikai rendezés kiindulópontja és máig meghatározó tényezője a kiterjedt, erős és rangos felekezeti oktatásügy, ami szerves egységben van a vasárnapi iskolák és az egyházi-társadalmi szervezetek hálózatával. (Ezeket soha nem államosították, vagy rombolták le, mint az 1948 előtti iskolarendszert Magyarországon.) A felekezeti és magániskolák tömegével szemben az USA közoktatásának értéke ellentmondásos. Az általános színvonal alacsony. És az alsó társadalmi rétegek iskolázása valójában megoldatlan. Emiatt az USA aligha tekinthető másolandó példának. Végül pedig, az USA társadalmi, kultúrpolitikája és oktatásügye – sőt, maga az állam és az egyház elválasztása is – a közös keresztény világnézet és értékek, azaz egyfajta „keresztény” polgári vallás feltételezésére épül. A régi WASP (White Anglo-Saxon Protestant) ideológiát ellenben tarthatatlanná tette a zsidó, majd a katolikus és legújában az ázsiai bevándorlás. Az állam semlegessége és a vallások és egyházak helyzete ma az USA-ban egyre inkább harci kérdéssé válik. A tengeren túlról nézve naivitás az USA-modellt végérvényű sikernek tekinteni.³

Szakzszerűség

NPT mérlegelő cikke a hittan-oktatásról egyéb pontokon is ellenkezésre ösztönöz. Fogalomkezelése „jól olajozott”: stíluseszközökkel bújjuk ki a bíráló alól. Persze emiatt bizonyító ereje is kétséges marad. Többször hivatkozik „bizonyos egyházi értelmiségi körökre”, vagy „szabadgondolkodó egyházi értelmiségre” anélkül, hogy fogalmilag és társadalomszerkezetileg meghatározná, hogy kikről szól. Valóban léteznek ezek a csoportok? Mekkora? Mi a jelentőségük az egyházban és a társadalomban? Mi jellemzi őket? Értelmezés és bizonyítékok híján a szerző két, magát megnevezni nem akaró emberre hivatkozik. Ebből a két interjúból született az emlegetett fantom? Más: NPT messzemenő következtetéseket von le abból, hogy a közvélemény nagyobb arányban tartja a hitoktatás feladatának az erkölcsös életre nevelést, mint a kereszténység és a vallás megismertetését. Számára ez a magyarázata annak, hogy több a hittanra beíratott, mint az „egyházi” vallásos. Ugyanakkor az ilyenképpen motivált hittan szerint az egyház tradicionális („cement”) szerepét erősíti. A „vallássság” és az „egyháziasság” emlegetése itt fogalomzavarba (vagy ki nem mondott előítéletekbe?) fullad. Emiatt az is érthetetlen marad, hogy a különböző állításai között a szerző milyen alapon feltételez összefüggést.

Más: a szerző szerint 1993 tavaszán a legnépszerűbb párt a FIDESZ volt. Ez talán elhamarkodott kijelentés. Jól mutatja az egy-egy közvélemény-kutatásra támaszkodó megállapítások ingatlanságát.

Más: a *Mai Nap* című „szakfolyóirat” tájékoztatását készpénznek véve NPT közli, hogy „a tapasztalatok azt mutatják, hogy a hívők inkább a templomban, mint az iskolában jelentkeznek” hittanra. A valóság ezzel szemben az, hogy a rendszerváltás előtt a tanulók kevesebb, mint 4 százaléka járt iskolai, 11–15 százaléka templomi, ill. gyülekezeti hittanra. A rendszerváltást követően viszont az iskolai hittanra beíratottak aránya ötszörösére nőtt, a templomi hittanra járók aránya csupán enyhén emelkedett.

Végül a vitatott cikkben egy olyan állítás is papírra kerül, amire nincs magyarázat. Egy „1992 áprilisi közvéleménykutatás szerint a felnőtt lakosság relatív többsége (38,9%) azt támogatja, hogy a szabadon látogatható hittanóra álljon kívül a tanterven. Mindössze 12,8% fogadná el, hogy a gyerekek a normális tanrenden belül választhassanak a hittan és más tárgyak között; s szintén elenyésző kisebbség kívánta kötelezővé tenni (13,3%) a hittant az iskolában” – állítja Nagy Péter Tibor. A baj az, hogy a hivatkozott forrás, *Halász Gábor* cikke, nem csak differenciáltabb, hanem más adatokat is tartalmaz s más következtetésre jut. Halász írásában az adatsor a következőképpen néz ki: a megkérdezettek 13,1%-a mindenkinek kötelezővé tenné a hittant; további 11,1% vallásos tagozatos osztályok felállítását javasolja; további 12,8% a hittant az általános tanrend részeként tenné választható tárggyá. Ez együtt gyakorlatilag ugyanannyi (37,2%), mint a hittant a tanrenden kívül megoldani javasolók aránya (38,9%).

A szerző nem fukarkodik a stílári eszközökkel történő „meggyőzéssel”. „A püspöki kar... arra kényszerült”, az egyházzal szembeni „csökkenő bizalom”, a „lelki erőszak” stb. csupa olyan szófordulat, ami nem támaszkodik tényekre, de a beszámolóban pártos hangulatot biztosít s az olvasót hangolni igyekszik. (Igaz, a szerző időnként a tömegkommunikációra hivatkozik. Az is ezt teszi. De menti a társadalomtudóst a mások egyoldalúságára hivatkozás?) Hasonló a funkciója egyes, magától értetődőként kezelt, ám ugyanígy nem bizonyított és a harci jelszónak megfelelő kijelentéseknek. Például „az előző rendszer inkább a nagyegyházakkal kötött kompromisszumot” (?), a rendszerváltás utáni éveket viszont „a katolikus egyház államilag támogatott expanziója” (?) jellemezte volna. Mindez kutatási hipotézisnek elfogadható. Mindez bizonyítékokra, bizonyításra vár. A semleges, tényközlő forma egyszerűen megtévesztő.

Végeredményben

A tanulmány számos további gondolata problematikus. Kérdés, mi joga állítja a szerző, hogy mi felel meg az „egyházias hívők” lelkiismeretének? Kérdés, hogy az évenként ismétlődő hittan-beíratás alóli mentesítés valóban a hittant szolgáló kényszer-e? Kérdés, hogy ki kell-e iratkozni annak, aki nem akar hittanra járni (mint NPT ki tudja

mi okból feltételezi), vagy egyszerűen elmaradhat? Kérdés, hogy a zsidó hittancsoportok változásai láttán szabad-e minden rész kutatás nélkül kijelenteni, hogy ez „nyilván összefügg a magyar zsidóság (asszimilációs, integrációs, vallásos, nemzetiségi irányultságú) fokozott identitáskeresésével, annak hullámaival”. Stb.

A dolgozat egyik kérdést provokálja a másik után. Ez korántsem pusztán gyengeségének jele. Az írás valóban fontos információk (tények és elképzelések) sorát tartalmazza és valóban látszik rajta a szakavatott szerző keze nyoma. Csak az a kár, hogy az író saját meggyőződését, amire, természetesen, neki is, olvasóinak is egyformán joguk van, nem kezeli kellő kritikával. Következtetései így legfeljebb azok számára „meggyőzőek”, akik már korábban is egy véleményen voltak vele. Más olvasói talán el sem mennek odáig, hogy kimondatlan, sugallt állításait leszűrjék, inkább a csipős-gunyoros ellenfelet, semmint az igazságot kereső kutatót fogják látni benne. Kár.

Jegyzetek

- 1 Baubérot, J. (ed) (1994) *Religions et laïcité dans l'Europe des douze*. Paris, Syros; valamint Puza, R. & Kustermann, A. P. (ed) (1993) *Staatliches Religionsrecht im europäischen Vergleich*. Freiburg, Universitätsverlag.
- 2 Swerry, J. (1987) *Aumonerie d'enseignement public et laïcité. Pour une reflexion juridique*. In: *Diverses approches actuelles de la laïcité française*. Paris, Institut d'Etudes Sociales. pp. 50–64.; valamint Mayeur, J. (1991) *La séparation des Eglises et de l'Etat*. Paris, Editions Ouvrières.
- 3 Carter, S. L. (1993) *The Culture of Disbelief*. New York, Basic Books.

Tomka Miklós

5+1 megjegyzés – válasz helyett.

Mindig szívesen tanulok Tomka Miklóstól (TM), egyház- és vallásosság-szociológiai kérdésekben. Számos vitapontot tartalmazó cikkével nem szeretnék részletes vitába szállni, legalábbis nem az *Educatio* hasábjain. Reflektálni csak néhány megjegyzésére szeretnék.

1. A tanulmány célja politikatörténeti elemzés volt, s annak bemutatása, hogy az oktatáspolitikai küzdőtéren megjelenő felek mit akartak, illetve milyen modellekre hivatkoztak, s nem volt cél sem a szerző hittan-vonatkozó javaslatainak a bemutatása – így az ezzel kapcsolatos kritikára nem is reflektálnék most –, sem a nemzetközi modellek teljes körű bemutatása.

2. A francia „modell” csak viszonylag magányos, hiszen a századforduló francia egyházpolitikája – és annak napjainkig minden enyhítés ellenére élő konzekvenciája, hogy az iskolában mint intézményben nincs helye sem a hitoktatásnak, sem világnézetileg befolyásoló tevékenységnek – minden európai ország – köztük Magyarország – egyházpolitikáját is befolyásolta annakidején (is).

3. Az Egyesült Államok jogrendszere, az amerikai demokrácia működési mechanizmusa, a hatalmi ágak elválasztottsága *Tocqueville* nevezetes munkája – és annak 1840-es években történt magyarra fordítása, vagy éppen Szalay, Eötvös munkái – óta hivatkozási alapként emlegethető (emlegetendő...) a magyar társadalomtudományokban. A második világháború utáni fejlődés, mely az amerikai jogi modell óriási befolyását mutatja a nemzetközi fejlődésre, ill. az Egyesült Államok jogrendszerének rendkívül magas presztízse a magyar, cseh, lengyel értelmiség körében továbbra is elkerülhetetlenné teszik az amerikai példára hivatkozást, anélkül hogy – legalábbis „objektív tudósi” minőségben – állást foglalnék annak hazai érvényességéről.

4. „Valóban léteznek ezek a csoportok?” – kérdezi TM Ténykérdés, hogy az egyházak vezetésének van hivatalos álláspontja a születésszabályozás, a hittan, az ingatlan-visszaadás, a női szerepek, a média, az egyház-finanszírozása, a választások kérdéséről, bizonyos, magukat egyébként katolikusnak, reformátusnak stb. valló – sőt néha papi hivatást gyakorló – értelmiségiek pedig megjelentetnek ettől eltérő véleményeket. Gondolok mondjuk Endreffy, Nyíri, Majsai, Balog Zoltán, vagy éppen Tomka Miklós álláspontjaira. Kérdés, hogy a politikatörténetírás – és természetesen nem az egyháztörténet – nevezheti-e pl. a rendszeresen saját véleményét fogalmazó katolikus értelmiségi egyéneket „csoportoknak”. Megítélésem szerint az a pusztán tény, hogy pl. a tanulmány jegyzeteiben egyébként idézett *Egyházforum* e kérdésekről rendszeresen különböző véleményeket megszólaltató tematikus számokat állít össze: szociológiai – s természetesen nem teológiai! – értelembe a szervezetben belüli csoportképződés jele.

5. TM legerősebb állítása szerint „nincs magyarázat” a hittan-elhelyezéssel kapcsolatos közvélemény-kutatások közlésére. Ha már a számoknál tartunk, én azt nem értem, hogy miért kellene – és hogyan lehetne – a fakultatív

hittan helyeslőket (12,8%) összeadni egyfelől azokkal, akik vallásos tagozatos osztályokban akarnák elkülöníteni a hívőket (11,1%), másfelől pedig azokkal, akik a hitoktatást a nem hívőkre is kötelezővé akarnák tenni (13,3%)? (Talán vallásosság-történetileg azonos lenne a „kivonuló” és a „térítő”?) Nem értem továbbá, hogy ha már összevonódnak ezek a kategóriák – mondjuk a „több egyházi befolyást az iskolában” feltételezett kérdésre feltételezhetően igent mondók feltételezeten 37,2%-os tömbjévé –, akkor ugyanez a „másik oldalon” miért nem végződik el: a hittan oktatást sehol nem helyeslők (2,3%) az állami-önkormányzati iskolában semmilyen formában nem helyeslők (14,6%) és az állami-önkormányzati iskola tanrendjén belül (fakultatívként sem) nem helyeslők (38,9) miért nem vonódnak össze – s miért nem alkotnak egy 55,8%-os „szekularizált tömböt” – TM érvelésében?

* * *

A magyarázatot persze nem pótolja, ha a szerző ellentmondást talál a válaszban. A magyarázat mindarra, amiért TM neheztel, hogy én úgy látom, a politikatörténeti elemzés szerzőjét – legalábbis szakfolyóiratban és nem napilapban megjelent, s ekképpen politikai tömeghatás definíciószerűen kifejtetni képtelen tanulmány esetén – nem igazán érdekelheti, hogy az olvasóknak mi az érzelmi ill. politikai viszonyuk az 1989 előtti évtizedekhez, az állam és egyház akkori viszonyához; mint ahogy pl. „1956” sem csak érzelmi és politikai ügy, hanem történeti kutatás tárgya is. Tudom, sokan másképpen viszonyulnak az egyházakhoz, mint az oktatáspolitikai szféra egyéb szereplőihöz: „több kíméletet”, kevésbé nyílt fogalmazást várnak az egyházak, mint a szakszervezetek, a pártok, vagy a kormányzat tetteinek, szándékainak bemutatásakor. Hiszen az egyházak mások, mint ezek a – sokak szerint csak pillanatnyi érdekek által mozgatott – szervezetek. A másság persze igaz: ha lelki, világnézeti, etikai kérdésekről van szó. A tanulmányban azonban – mint minden politikatörténeti elemzésben – a hatalom, a pénz, a tulajdon, a jelenlét, a részvétel, a befolyásolás a kulcsszavak. S ebben – sajnos – mindenkit egyenlően kell mérnünk, „harag és részrehajlás nélkül”.

Nagy Péter Tibor